

УДК 316.33

СЕРГІЙ УСТИЧ,

кандидат філософських наук, доцент, директор Інституту транскордонного співробітництва

Аплікація системної методології в соціологічній та статистичній рефлексії сучасних транскордонних процесів

Анотація

У статті аналізуються чинники, що зумовлюють необхідність використання системної методології в соціологічному та статистичному аналізі сучасних транскордонних процесів. Крізь призму проекту “Краще знання – краща співпраця”, який виконується за Програмою Вішеградського Фонду, розглядається взаємозв’язок теоретичних систем транскордонних процесів і транскордонної статистики, пропонується визначення останньої, формулюються завдання подальшого пошуку та імплементації інструментів соціологічної та статистичної рефлексії транскордонних явищ.

Ключові слова: *транскордонні явища та процеси, системна методологія, науково-практичні проекти, теорія транскордонних процесів, теорія транскордонної статистики, соціальна імплементація, конкретно-соціологічне дослідження*

Вступ

Для ефективного аналізу та управління сучасними транскордонними процесами виключне значення має методологія системного дослідження суспільства (системна методологія). Під системною методологією зазвичай розуміють сукупність принципів, підходів, пізнавальних знарядь, на підставі яких здійснюються системне дослідження об’єктів, а також системне мислення та системна поведінка [Janíček, 2007: s. 4].

Значення системної методології для дослідження транскордонних явищ зумовлюється, зокрема, тим, що вона як інструмент інтегративного

аналізу спроможна адекватно відобразити певну єдність різних за своєю природою чинників, що впливають на кордони — від суб'єктивних до матеріально-речових. Крім того, системна методологія забезпечує аналіз як функціональних, так і динамічних характеристик транскордонних явищ, допомагає розкриттю складного механізму функціонування та розвитку транскордонних процесів. Нарешті, системна методологія з її потужним апаратом прикладних розробок здатна перевести лімологічні¹ дослідження з категорії переважно описових до розряду практично необхідних.

Усвідомлення необхідності переведення теоретичних та практичних підходів до проблем кордонів на якісно новий рівень — від переважно монофакторного аналізу до міждисциплінарних досліджень — дедалі більше поширюється серед світового дослідницького загалу [Brunet-Jailly, 2005: р. 634]. На жаль, в колі українських вчених це усвідомлення достатньою мірою поки не утвердилося. Як зазначає Н. Мікула, “у даний час у вітчизняній науці відсутні системні дослідження транскордонних регіонів та транскордонного співробітництва” [Мікула, 2012: с. 9].

Спробу якоюсь мірою заповнити цю прогалину в теоретичній рефлексії транскордонного співробітництва було зроблено Інститутом транскордонного співробітництва (ІТС) та його партнерами в перебігу реалізації міжнародного науково-практичного проекту “Кордони для людей”.

Проект був підготовлений Інститутом транскордонного співробітництва (м. Ужгород, Україна) разом з угорськими, словацькими та румунськими партнерами в рамках Програми ENPI (2007–20013 рр.) Європейського Союзу. Він реалізувався впродовж 2010–2012 років.

Загальною метою Проекту стала оптимізація управління транскордонним співробітництвом сусідніх регіонів Румунії, Словаччини, Угорщини та України. Головним підсумком Проекту є створення системи індексації та моніторингу транскордонного співробітництва та методики її соціальної імплементації. Не вдаючись до її детального аналізу², зазначу, що система індексації та моніторингу транскордонного співробітництва (СІМ) в Європі — це комплекс теоретичних та організаційно-практичних заходів, який забезпечує коректний аналіз і порівняння загальних і відмінних рис, а також тенденцій розвитку транскордонного співробітництва в різних регіонах Європи з метою підвищення його ефективності, насамперед шляхом оптимізації управління. СІМ є універсальною моделлю аналізу та оптимізації управління транскордонним співробітництвом як на новому Східному кордоні в цілому, так і в його окремих сегментах зокрема.

У перебігу реалізації проекту “Кордони для людей” з усією гостротою постала проблема якісного статистичного забезпечення індексних досліджень транскордонних процесів. Вочевиднилися брак статистичної інформації стосовно тих чи інших транскордонних явищ, їхня недостатня до-

¹ Лімологія — наука про кордони.

² Виклад методологічних та методичних засад індексації та моніторингу транскордонного співробітництва міститься в розробках Інституту транскордонного співробітництва [Оптимізація системи, 2012; Посібник із індексації та моніторингу, 2012].

стовірність, серйозні розбіжності в методології та методиці статистичного оцінювання, використовуваних статистичними відомствами країн-членів Європейського Союзу та держав-учасниць Східного партнерства.

Тому Інститутом транскордонного співробітництва разом із його партнерами був започаткований окремий міжнародний проект, присвячений проблемам транскордонної статистики. Він називається “Краще знання — краща співпраця”.

Системна статистична рефлексія транскордонних явищ

Проект виконується за Програмою Вішеградського Фонду. Загальною метою проекту є оптимізація транскордонної статистики сусідніх регіонів Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії, України та Молдови. Специфічні цілі проекту:

- 1) спільне розроблення системної методології кількісного оцінювання транскордонних процесів;
- 2) проведення на засадах системної методології статистичних досліджень рівня розвитку транскордонного співробітництва на прикордонних територіях;
- 3) спільна підготовка науково-методичних матеріалів для впровадження в навчальний процес вищих навчальних закладів прикордонних регіонів.

Період реалізації проекту: вересень 2012 — січень 2014 року. Аплікантом проекту є Інститут транскордонного співробітництва (м. Ужгород, Україна); партнерами — Інститут стабільності та розвитку (м. Прага, Чехія), Центр статистичних досліджень та навчання Головного управління статистики (м. Варшава, Польща), Громадський консультаційний центр — Асоціація “ЄвроІнформ” (м. Кишинів, Молдова), Асоціація регіонального розвитку “КІУТ” (м. Загонь, Угорщина), Статистичне управління Словаччини, Пряшівське регіональне управління (м. Пряшів, Словаччина).

Над проектом працює потужна команда науковців і практиків. До неї входять, зокрема, знані в Європі та світі фахівці — в минулому багаторічний керівник Польського статистичного відомства, нині — професор Лазарського університету Й.Оленьський та колишній директор Науково-дослідницького інституту Росстату, віце-президент Російської Академії економічних наук та підприємництва, наш земляк із Закарпаття професор В.Симчера.

Є ще одна важлива особливість команди, яка реалізує проект. В ній інтегровані зусилля фахівців, які представляють, з одного боку, співтовариство виробників статистичної інформації (професійних статистиків), з іншого — співтовариство її користувачів (соціологів, економістів, правників, державних управлінців). Такий симбіоз виявився вельми продуктивним, бо дозволив поєднати в єдиному дослідницько-прикладному комплексі як обґрунтовані запити на транскордонну інформацію, так і якісні відповіді на них.

Результати роботи учасників проекту набули визнання. Вельми важливим і престижним було запрошення їх до участі у роботі 59-го Всесвітнього

статистичного конгресу, який проходив 25–30 серпня 2013 року в Гонконзі (КНР). На Конгресі зібралось більш ніж 2400 учасників з усіх континентів: представників урядів, міжнародних організацій, науковців, практиків. Згідно з програмою роботи форуму із проблем статистики транскордонних процесів (транскордонної статистики) 29 серпня було проведено окреме сесійне засідання, в якому взяли участь представники національних делегацій, Євростату (органу Європейського Союзу зі статистики), Світового банку та ін.

На цьому засіданні були представлені доповіді експертів ІТС: Василя Симчери [Simchera, 2013], Сергія Устича [Ustych, 2013], директора Статистичного офісу Підкарпатського воєводства Марека Черпала-Воляна (Польща) [Cierpial-Wolan, 2013], Державного секретаря Міністерства фінансів Словацької Республіки Василя Гудака [Hudak, 2013], Генерального секретаря Норвезького Баренцового Секретаріату Рюне Рафаельсона (Норвегія) [Rafaelsen, 2013], професора Університету м. Аделаїда Сергія Нестерова (Австралія) [Nesterov, 2013]. Доповіді викликали великий інтерес учасників засідання та жваву дискусію. Загальний висновок експертів підтвердив, що проблематика транскордонної статистики вельми важлива для всіх регіонів світу, і реалізація проекту “Краще знання – краща співпраця” сприяє становленню нового розділу статистичної науки та практики. Одночасною була думка про необхідність якнайширшого розгортання цієї роботи із наступною презентацією її результатів на черговому Всесвітньому статистичному конгресі у Ріо-де-Жанейро (Бразилія) в 2015 році.

Відрадно, що зроблені експертами проекту на Конгресі доповіді за пропозицією американського журналу “Journal of Mathematics and System Science” (“Математика та системні науки”) (ISSN 2159-5291, USA) найближчим часом будуть опубліковані на його сторінках.

Інститутом транскордонного співробітництва був також представлений та поширений серед учасників Конгресу збірник науково-практичних розробок “Матеріали зі статистики транскордонних процесів” (в електронному форматі, мова англійська) за редакцією В.Симчери, Й.Оленьського та С.Устича [Proceedings, 2013]. Серед авторів збірника – відомі українські дослідники: доктор соціологічних наук, професор, заступник директора Інституту соціології НАН України Євген Головаха, доктор економічних наук, професор, директор Інституту регіональних досліджень НАН України Василь Кравців і доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник цього Інституту Надія Мікула.

Поряд із тим польськими експертами проекту під керівництвом професора Й.Оленьського підготовлено дослідження “Транскордонна економіка. Транскордонна економічна теорія. Транскордонна статистика”, що вийшло друком 2013 року у Варшаві [Transborder Economies, 2013].

Від теорії транскордонних процесів до теорії транскордонної статистики

Кордони, як відомо, – поняття універсальне. Їхня сутність скрізь однакова. Для того, щоб отримати інформацію про кількісні параметри соціаль-

них процесів, пов'язаних із перетином кордонів (або, іншими словами, транскордонних процесів), ми звертаємося до статистики, зокрема, тієї її частини, яка дістала назву “транскордонна статистика”.

Якщо буде витворено коректну теорію транскордонних процесів, то тим самим ми матимемо необхідні умови для створення коректної теорії транскордонної статистики.

Розгляньмо основні положення теорії функціонування та розвитку транскордонних явищ.

Динамічною формою існування кордонів є транскордонні¹ процеси (ТКП) (транскордонні явища, транскордонні потоки, транскордонне). Транскордонні процеси існують відтоді, відколи існують кордони². Ці процеси можуть бути обмежені тими чи іншими частинами простору (зокрема, територією) держав, а можуть поширюватися на всю державу.

У зв'язку з відносною нерозвиненістю транскордонних процесів та примітивністю їхніх форм, з одного боку, і з тим, що зазвичай вони мали місце на територіях, безпосередньо прилеглих до кордонів, з іншого боку, транскордонна комунікація тривалий час (аж до останніх десятиліть) асоціювалася з прикордонною.

Проте внаслідок революційних науково-технічних змін (зокрема, появи принципово нових засобів транспорту та зв'язку) і пов'язаних із цим глобалізації та динамізації суспільного розвитку в другій половині минулого століття, масштаби, інтенсивність та різноманітність форм транскордонних процесів надзвичайно зросли.

Намагатися втиснути принципово нову якість транскордонної комунікації в прокрустове ложе поняття “прикордонні відносини” (“прикордонні зв'язки”) стало некоректно з наукової точки зору і контрпродуктивно — з практичної.

Виходячи із системного бачення об'єкта, сутність транскордонних процесів, на мою думку, становить суб'єктна комунікація, відносини, взаємодія чи природний перетік речовини, енергії тощо, пов'язані із перетином лінії державного кордону. Таким чином, транскордонні процеси (транскордонне) відрізняються від міжнародних відносин. Вони ширші за своїм змістом, оскільки охоплюють не тільки широкий спектр суб'єктної взаємодії через кордон (що складає зміст міжнародних відносин), а й велике різноманіття природних транскордонних явищ, таких як перетік водних і повітряних ресурсів, міграції популяцій тварин (свого роду об'єктна взаємодія) тощо. Звісно, вони багатші за змістом і в зіставленні з міждержавними відносинами, суб'єктами яких є тільки державні інституції (див. рис. 1).

1 “Transborder (transfrontier)” (англ.) означає “через кордон, по той бік кордону”.

2 Розробленням теорії кордонів та транскордонних процесів займається Міжнародна дослідницька група, створена в Інституті транскордонного співробітництва. У групу ввійшли науковці, дипломати, представники органів державного управління, ділових кіл. Вони підготували низку досліджень, зокрема: [Транскордонне співробітництво, 2007; Устич, 2010; Ustych, 2012].

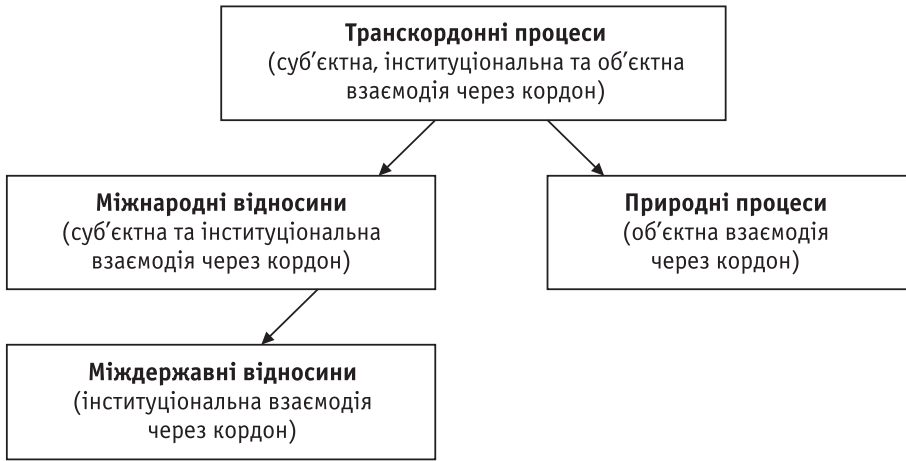

Рис. 1. Зміст транскордонних процесів

У багатогранному, системному явищі “транскордонне” за такими критеріями, як глибина охоплення території транскордонною дією та його просторові обсяги (масштаби), слід розрізняти три рівні: макро¹, мезо і мікро.

Макрорівню відповідають транскордонні процеси, які за своїм обсягом охоплюють *територію всієї держави* (наприклад, міждержавні відносини, міжнародні відносини загальнонаціональних суб'єктів, міждержавний товарообмін тощо). *Мезорівень* утворюють транскордонні явища, поширювані на *регіони* (наприклад, співробітництво регіональних державних органів та територіальних громад, товарообмін, природні процеси тощо). *Мікрорівень* транскордонних процесів пов'язаний із перетином державного кордону (організованим чи стихійним, законним чи нелегальним) конкретними суб'єктами (представниками органів влади, громадських організацій, групами чи окремими громадянами) або товарообміном, природними явищами *на місцевому рівні*. Запропоноване розуміння сутності транскордонних процесів викладено тут дещо схематизовано, проте, на мій погляд, воно адекватно відображає основний зміст та структуру транскордонних явищ.

Відповідно до системного розуміння транскордонних процесів пропонується виділити три типи транскордонної статистики, що відповідають макро-, мезо- та мікрорівню транскордонних процесів. Загальнонаціональна транскордонна статистика дає кількісну оцінку суб'єктної, інституційної та об'єктної взаємодії через кордон на рівні держави, регіональна транскордонна статистика — на рівні регіону, місцева транскордонна статистика — на місцевому рівні. Регіональна транскордонна статистика та місцева транскордонна статистика значно ширші за обсягом, ніж статистика прикордонного співробітництва (див. рис. 2).

¹ Як відомо, існують також транснаціональні процеси. Вони пов'язані із перетином кордонів декількох чи навіть багатьох держав.

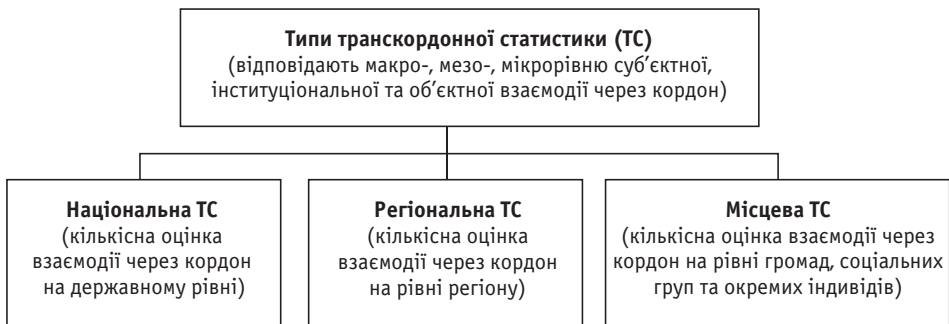

Рис. 2. Типи транскордонної статистики

Міждисциплінарний продукт, що відображає кількісні аспекти транскордонних процесів і може бути названий “транскордонна статистика”, звичайно, потребує визначення. Відомо, що термін “статистика” має латинське походження від слова “status” — стан, положення речей, держава. В дослідженні та управлінні соціальними явищами цим терміном позначають: 1) виокремлену галузь суспільних наук; 2) відображення певного роду суспільного розвитку щодо конкретних умов місця та часу; 3) форму суспільної діяльності; 4) навчальну дисципліну; 5) сукупність даних про явище або процес [Економічна енциклопедія, 2002: т. 3, с. 465].

Виходячи з цього загальноприйнятого розуміння статистики, поняття “транскордонна статистика”, можна визначити:

- 1) як розділ статистики, покликаний досліджувати кількісні закономірності розвитку транскордонних явищ і процесів і давати числове відображення їх у нерозривному зв'язку із їхніми якісними характеристиками;
- 2) як аспект об'єктивного розвитку суспільних явищ і процесів, пов'язаних із перетином кордону;
- 3) як вид статистичної діяльності, спрямованої на отримання, опрацювання та аналіз інформації, яка всебічно характеризує кількісні закономірності транскордонних явищ і процесів;
- 4) як статистичну дисципліну, яка передбачає вивчення методів транскордонної статистики, передусім методів статистичного спостереження, первинного опрацювання зібраних даних, методу групувань, правил побудови статистичних таблиць, розрахунку узагальнених показників (відносних, середніх, індексних), аналізу зв'язків між показниками транскордонної статистики;
- 5) як сукупність кількісних даних про транскордонне явище чи процес.

Висновки

Системна методологія є ефективним пізнавальним і перетворювальним знаряддям транскордонних процесів. Вона дає змогу істотно уточнити й конкретизувати соціологічне та статистичне знання про сутність транскордонних явищ та їхню структуру.

В соціологічній та статистичній аплікації системної методології для аналізу та управління сучасними транскордонними процесами, зокрема в конституюванні транскордонної статистики, зроблені тільки перші кроки. Попереду — велика праця широкого загалу дослідників та практиків, зокрема, в царинах вдосконалення методів соціологічної та статистичної рефлексії транскордонних явищ та процесів і ефективної соціальної імплементації отриманої інформації.

На шляху до розв'язання цього завдання Інститут транскордонного співробітництва разом зі своїми партнерами в Угорщині, Словаччині та Румунії на кошти гранта Програми ENPI Європейського Союзу в жовтні 2012 року розпочав реалізацію проекту “Кордони очима людей”. Проектом передбачено формування соціологічного сервісу транскордонного співробітництва сусідніх регіонів Угорщини, Словаччини, Румунії та України. У січні 2013 року за участі провідних соціологів цих країн в Ужгороді відбулася стартова міжнародна науково-практична конференція [Методологія та інструментарій, 2013]. Про майбутні результати цікавої й важливої роботи інтернаціональної команди вчених і практиків над проектом будуть поінформовані як експертне співтовариство, так і широка громадськість.

Джерела

Економічна енциклопедія : у 3 т. — К. : Академія, 2002. — Т. 3. — С. 465.

Методологія та інструментарій соціологічного аналізу транскордонного співробітництва // Геополітика України: історія і сучасність. — 2013. — № 10. — 255 с.

Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво / Мікула Н. — Львів : Арал, 2012. — 394 с.

Оптимізація системи транскордонного співробітництва: концепція та її пілотна імплементація (на прикладі сусідніх регіонів Угорщини, Словаччини, Румунії та України). — Ужгород : Ліра, 2012. — 119 с.

Посібник із індексації та моніторингу транскордонного співробітництва. — Ужгород : Ліра, 2012. — 79 с.

Транскордонне співробітництво як альтернатива новій “залізній завісі” та конфліктам. — Ужгород : Карпати, 2007. — 240 с.

Устич С. Кордон, війна та мир в долі сучасного світу. Тріада життя чи колапсу? / Устич С. — Ужгород : Карпати, 2010. — 326 с.

Brunet-Jailly E. Theorizing Borders: An Interdisciplinary Perspective / E. Brunet-Jailly // Geopolitics. — 2005. — № 10. — P. 634.

Cierpial-Wolan M. Processes in trans-border areas significant impact on the economic growth [Electronic resource] / M. Cierpial-Wolan. — Access mode : <http://www.statistics.gov.hk/wsc/STS096-P1-S.pdf>.

Hudak V. Joint implementation of the project “Index of cross – border cooperation” [Electronic resource] / V. Hudak. — Access mode : <http://www.statistics.gov.hk/wsc/STS096-P3-S.pdf>.

Janiček P. Systémové pojetí vybraných oborů pro techniky / P. Janiček // Brno : Akademické nakladatelství, 2007. — S. 573.

Proceedings on Statistics of Transborder Processes to the 59th ISI World Statistics Congress / ed. by V. Simchera, J. Olenski, S. Ustych. — Uzhgorod : ITC, 2013. — 274 p.

Rafaelsen R. Poland border dialogues. Developing a CBC Index for Europe [Electronic resource] / Rafaelsen R. — Access mode : <http://www.statistics.gov.hk/wsc/STS096-P4-A.pdf>.

Simchera V. Intra and trans statistics: Requirements and parameters of modern IT platforms review and new paradigms [Electronic resource] / V. Simchera, S. Nesterov. — Access mode : <http://www.statistics.gov.hk/wsc/STS096-P5-S.pdf>.

Transborder Economies. Transborder Statistics / ed. by J. Olenski. — Warsaw : PSA, 2013. — 148 p.

Ustich S. Analysis and conclusions for the Ukraine-EU borders / S. Ustich // Ex borea lux? Learning from the Finnish and Norwegian Experience of Cross-border Cooperation with Eastern Neighbours. — Prague : ISD, 2012. — 35–45 p.

Ustych S. The indexation and monitoring of the modern trans-border processes [Electronic resource] / S. Ustich. — Access mode : <http://www.statistics.gov.hk/wsc/STS096-P2-S.pdf>.